

Koeru Keskkool

TUULIKUD KOERU VALLAS

Uurimistöö

Autor: Aigi Mänd, 11. klass

Juhendaja: õp. Siret Pärtel

Koeru 2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. TUULIKUTE LIIGID JA AJALUGU	4
1.1. Tuulikute liigid	4
1.2. Tuulikute ajalugu	5
1.3. Tuulikud tänapäeval.....	6
1.4. Tuulegeneraatorite tootmine Koerus	8
2. RESTAUREERITUD TUULIKUD	9
2.1. Ervita tuulik	9
2.2. Abernichti tuulik	13
3. RESTAUREERIMATA TUULIKUD.....	15
3.1. Visusti tuulik.....	15
3.2. Tammiku tuulik.....	17
4. TUNTUD INIMESTE SEOS KOERU TUULIKUTEGA	19
4.1. Eduard Wiiralt.....	19
4.2. Roopi Hallimäe	21
KOKKUVÕTE	22
KASUTATUD KIRJANDUS	24
LISA 1. TUULIKUTE ASUKOHAD	26
LISA 2. RESTAUREERITUD TUULIKUTE PILDID	27
LISA 3. RESTAUREERIMATA TUULIKUTE PILDID.....	28
LISA 4. VISUSTI TUULIKU VANAD PILDID.....	29
LISA 5. ABERNICHTI TUULIKU PROJEKT	30
LISA 6. ROOPI HALLIMÄE KIRJUTIS „VESKIL“	31

SISSEJUHATUS

Tuulikud on meie vanavanemate poolt loodud pärand. Meie kohustus on olla teadlik meile jäetud pärandi olemasolust ja seda väärtustada.

Tuulikud on kirikute ja mõisate kõrval ühed enim tähelepanu tõmbavad ehitised Eesti maapiirkondades. Veel sada aastat tagasi olid tuulikud inimestele hädavajalikud, kuid tehnika arengu tõttu kaotasid oma tähtsuse ning paljud neist on tänaseks osaliselt või täielikult hävinenud.

Valisin uurimistöö teemaks „Tuulikud Koeru vallas“, sest tegemist on ainevaldkonnaga, mida on vähesel määral uuritud ja kajastatud ning millega tihti kokku ei puututa. Koeru valda võib pidada „rikkaks“, sest valla territooriumil asub neli tuulikut. Neist kaks on restaureeritud ja asuvad ettevõtlike omanike käes. Kahest on aga alles lagunev kivikehand.

Sellest lähtuvalt on töö eesmärgiks uurida ja kirja panna Koeru valla tuulikute ajalugu ning kirjeldada nende olukorda aastal 2014. Restaureeritud tuulikute puhul pakkusid huvi ka tulevikuplaanid.

Töö käigus intervjuueerisin restaureeritud tuulikute omanikke Jarkko Arhilahtit ja Ando Lepikut. Restaureerimata Visusti tuuliku kohta informatsiooni ja mälestuste saamiseks küsitlesin Mati Hellermanni ja Veljo Einsonit. Tammiku tuuliku kohta sain materjali küla elanike Kalju Jalaka, Villu Toomsalu ja Ants Pilve käest. Tuulikutega seotud inimeste kohta sain teavet koduloolaselt Juta Rundult. Kirjalike allikatena on kasutatud raamatuid, arhiivimaterjale ja perioodikaväljaandeid. Tuulikutest piltide saamiseks käisin neid pildistamas, jäädvustamaks nende hetkeolukorda.

Töö esimeses peatükis tutvustan tuulikute liike ja ajalugu Euroopas, Eestis ning Järvamaal. Lühidalt puudutan ka tuulegeneraatorite tootmist Koerus. Teises peatükis annan ülevaate restaureeritud Ervita ning Abernichti tuulikust. Kolmandas peatükis tutvustan restaureerimata Visusti ning Tammiku tuulikut. Neljandas peatükis kirjutan tuntud kunstniku Eduard Wiiralti ja kirjamehe, astronoomi Roopi Hallimäe seostest Koeru valla tuulikutega.

1. TUULIKUTE LIIGID JA AJALUGU

Nimetus „veski“ tuleneb sõnadest „vesi“ ja „kivi“. Veski on vee jõul jahvatatav hoone ja tuulik ehk tuuleveski on hoone, mis saab oma energia tuulelt (Talving, 2005). Kasutusel on kolm erinevat nimetust: veski, tuulik ja tuuleveski. Näiteks töös pikemalt juttu tuleva Ervita tuuliku juures oleval stendil on piltide allkirjades samuti kolm erinevat nimetust (Ervita tuulik, Ervita veski ja Ervita tuuleveski).

1.1. Tuulikute liigid

Eesti alal on levinud kolme tüüpi tuulikud – pukktuulikud, Hollandi tuulikud ja peaga tuulikud. (Koppel, 2008)

Pukktuulik on Kesk-Euroopast pärinev tuulikutüüp, kus tuuliku neljakandiline kere toetub tuuliku keskele emapuule (sambale) ning kogu keret on vastavalt tuulesuunale võimalik ümber telje keerata. Ehitis on üleni puidust ning ainsad kividetailid on kivijalg, veskikivid ja kivilaager. Ühenduste ja võllide jaoks on kasutatud separauda. Eesti pukktuulikutel on enamasti päripäeva pöörlevad tiivad. (Samas)

Hollandi tuulik on Lääne-Euroopast pärinev tuulikutüüp, kus tuulik on tüvikoonuselise kerega ning ülalt koonduva kivist või puidust kehandiga. Üldjuhul on sellel tuulikutüübil kaks vastaskülgedel asetsevat ust, et tagada sissepääs, kui tiivik ühe ukse juures parajasti töötab. Pööratav on ainult pea. Võrreldes pukktuulikuga on Hollandi tuulik suurem, võimsam, arenenuma sisseseadega, ühtlasema jahvatuskvaliteediga ning pikemate tiibadega. Hollandi tuulikul on mitu esinemisvormi.

- **Maahollandlane** – kogu kerega vahetult maapinnale toetuv Hollandi tuulik, mille kere on püramiidjalt tahuline või ümar, valmistatud puidust ning toetub meetrikõrgusele vundamendile. Eestis levinud peamiselt Mandri-Eestis ja Lõuna-Eestis.
- **Sokkelkorrusega hollandlane** – püramiidjalt tahulise ja puidust konstruktsioonil kerega ning vertikaalsete kiviseintega soklikorrusega. Eestis seda tüüpi tuulikuid ei leidu.

- **Galeriiga hollandlane** – püramiidjalt tahuline ja puidust kerega ning kivist soklikorrusega. Tiivad kõrgemal koos galeriiga. Eesti tuulikud selle tüübi alla ei mahu, sest galerii esineb kivikehanditel.
- **Vabisev tuulik** – leiutati 1414. aastal Hollandis tuule abil vee tõstmiseks. Sarnaneb pukktuulikule, kuid erinevalt pukktuulikust asub tuulikut tööle panev mehhanism keeratava kere all. Tuulikut kasutati ka laudade saagimiseks. Eestis seda tuulikutüüpi ei leidu.
- **Tjasker** – väikseim leiduv tuulikutüüp, mida kasutati vee transpordiks. Võeti kasutusele 17. sajandil Hollandis. Tuulikutüüp hävines peaaegu täielikult. 1980. aastal ehitati 16 uut tuulikut loodushoiualade kuivendamiseks ning need on tänaseni töös. Tjaskereid Eestis ei esine.
- **Tornhollandlane** – massiivse kivikerega hollandlane. Kerekujud varieeruvad. Nimetus esineb ainult Saksamaal, sest mujal, kaasa arvatud ka Eestis, nimetatakse selliseid tuulikuid lihtsalt Hollandi tuulikuteks.
- **Peaga tuulik** – 20. sajandil Saaremaa idaosas levinud väike tuulik, mis on välimuselt identne Hollandi tuulikuga. Peaga tuulik on efektiivne ühele talumajapidamisele ning neid mujal maailmas ei esine. (Samas)

1.2. Tuulikute ajalugu

Tuulikute ajalugu saab alguse Idamaadest. Seal levisid kahte sorti tuulikud: horisontaalse ja vertikaalse tuulerattaga. Euroopasse jõudsid tuulikud tõenäoliselt 12. sajandil ristisõdade ja palverännakutega. Vahemere-pärase silinderkehaga tuuliku – torntuuliku levikust Saksamaal on teateid 16. sajandist. Torntuulik võimaldas jahvatada vaid eest- või taganttuulega, sest tiivikut ei saanud tuulesuunale vastavalt keerata. Seetõttu asendas torntuuliku pukktuulik. (Koppel, 2008)

Esimene teadaolev pukktuulik Saksamaal asetses 1222. aastal Kölni kindluse müüril. 13. sajandil levisid pukktuulikud laialdaselt ka Flandrias, Hollandis ja Kesk-Euroopas. Peale jahu jahvatamise kasutati pukktuulikuid ka laudade saagimiseks, kondijahu valmistamiseks ning mitmesugusteks pressimistöodeks. (Samas)

Kõige rohkem seostatakse tuulikutega Hollandit – nimetatakse ka tuulikute maaks. Pukktuulikut mainitakse esmalt Hollandis 1341. aastal. Väidetavalt on seal praegu 1200 tuulikut, millest suur enamus on kultuuripärandina riikliku kaitse all. Kuid 450 neist on väga

halvas seisukorras. 2020. aastaks tahab Hollandi valitsus rajada Põhjamerre tuulikupargi (2000 tuulikut), mille võimsus oleks 6000 megavatti. (Aitsam, 2009; Delfi, 2004)

Tuulikute ajalugu Eestis ulatub tagasi aastasse 1238, mil mainitakse tuuliku olemasolu ning plaani ka uute ehitamiseks Saare-Lääne piiskopkonnas. Tol ajal levisid Eesti aladel põhiliselt vesiveskid. 18. sajandiks olid Eesti saared ja Lääne-Eesti kaetud pukktuulikutega. (Juske, Raesaar, 2008)

Saaremaal levisid pukktuulikud, peaga tuulikud ja Hollandi tüüpi tuulikud. Vanim söömarisse lõigatud aastaarvuga pukktuulik pärineb Lääne-Saaremaalt 1701. aastast. Kodu-uuriija August Wilhelm Hupeli väitel oli 1789. aastal Kuressaare linnas Saaremaal kaks Hollandi tüüpi tuulikut, kaks saeveskit (vesiveskit) ning 500 jahuveskit (pukktuulikut). Parematel aegadel on Saaremaal üheaegselt eksisteerinud üle 1200 tuuliku, millest tänapäeval on alles enamasti vaid armetud riismed. (Koppel, 2008; Juske, Raesaar, 2008)

Eesti mandrile jõudsid saeveskid 16. sajandi 80. aastatel. Tööstuse arenedes ilmus Eesti aladele ka 1867. aastaks 8 auruveskit. 20. sajandil hakkasid talupojad Eesti mandril Hollandi tüüpi torntuulikuid ehitama. Juba samal sajandil paarkümmend aastat hiljem (1930-ndatel) lõpetasid paljud tuulikud töötamise auru- ja mootorveskite kasutuselevõtu tõttu. (Juske, Raesaar, 2008)

Järvamaal ehitati tuulikuid alates 19. sajandi lõpust (Juske, Raesaar, 2008). Teadaolevalt oli Koeru vallas 1938. aastal 14 tuulikut. 20. sajandi keskel oli Tudre ja Kalitsa külas kokku 5 tuulikut (Lepik, 2013). Kahjuks on tänaseks suur osa vallas asunud tuulikutest hävinud. Säilinud on neli tuulikut (Lisa 1). Ervita ning Abernichti tuulik on restaureeritud. Tammiku ja Visusti tuulikust on järel vaid lagunev paekivikehand.

Vähesel määral on leida kirjalikku materjali Koeru vallas asunud vesiveskite (Luberg, Vardja) ja tuulikute (Liusvere, Rõhu, Ervita, Abernicht jt.) kohta Nahkanuia blogis. Fotosid tuulikutest leiab raamatust *Koeru. Pildirännak läbi endisaegse alevi ja kihelkonna* ja veebikeskkonnast *vanadpildid.net*.

1.3. Tuulikud tänapäeval

Läbi aegade mängisid tuulikud suurt rolli inimeste igapäevaelus ning lisaks viljajahvatuskohale oli tuulik ka kokkusaamis- ning suhtlemispaik. (Talving, 2005)

1950. – 1970. aastal keelustas nõukogude võim isiklikud tootmisvahendid ning sovhoosidel kästi tuulikud muuta kasutuskõlbmatuks. Saeti läbi tiivavõllid, tõmmati tuulikud pukkidelt maha. Paljudel juhtudel kästi talunikel endil tuulik lammutada. (Koppel, 2008)

Tänapäeval on säilinud vähesed tuulikud ja neistki enamik varemete näol. Mõnedest neist on tehtud turistide külastuskoht, muuseumieksponaat või isegi elamu. Teadaolevalt on Eestis kolm tuulikut, kus saab veel vilja jahvatada: Eemu tuulik Muhumaal, Seidla tuulik Albu vallas ja Ervita tuulik Koeru vallas. Neist kolmest kaks viimast asuvad Järvamaal ja on ühed vähesed Hollandi tüüpi tuuliku, mis on koos sisseseadega säilitanud ka oma esialgse välisilme. Seidla tuulik on tuntud ka vanavaralaada pidamise kohana, mille populaarsus kasvab iga aastaga. Rahva seas tuntumad tuulikud Eestis on:

- Pivarootsi tuulik (Läänemaal, kasutatakse turismiks – ööbimine);
- Muuga tuulik (Lääne-Virumaal, kasutatakse turismiks – toitlustamine);
- Kuremaa tuulik (Jõgevamaal, kasutatakse turismiks ja muuseumina);
- Adavere tuulik (Jõgevamaal, kasutatakse turismiks – toitlustamine);
- Angla tuulikud (Saaremaal, kasutatakse turismiks ja muuseumina);
- Eemu tuulik (Muhumaal, kasutatakse turismiks).

Meeldiv on teada, et aeg-ajalt võtab keegi ette raske töö ja teeb korda laguneva tuuliku. 2013. aastal alustas MTÜ Võivere Tuuleveski muuseumi rajamist Võivere tuulikusse, mis asub Lääne-Virumaal Väike-Maarja vallas. Juunis sai vana tuulik külge tiivad ning näeb nüüd välja selline nagu 65 aastat tagasi. Varem väga halvas seisukorras ja prahti täis tuuleveski taastamise välistööd võtsid aega mitu aastat. Rekonstrueeriti müür, muu hulgas see krohviti ja soojustati, tuulikule pandi ette ukse ja aknad ning valmistati tuulikupea. Seejärel hakati tegelema sisetööde ning muuseumi rajamisega. Tuulikusse on plaanis rajada kuulsate astronoomide Fr. G. W. Struve ja C. Fr. Tenneri nimeline muuseum, mis rajatakse seetõttu, et tuulik asub mõnekümne meetri kaugusel Struve geodeetilise kaare Simuna-Võivere baasjoone otspunktidest. Struve geodeetiline kaar on tema eestvõtmisel Maa kuju ja suuruse mõõtmiseks rajatud ahel, mis ulatub Põhja-Jäämere äärest Musta mere äärde. Muuseumis on algust tehtud interaktiivse ekspositsiooni loomisega. Tuuliku sisetööd on hetkel veel algusjärgus, kuid loodetakse, et 2014. aasta suveks on sisemus osaliselt korda tehtud. (Klaas, 2013; Struve geodeetiline kaar, 2013)

1.4. Tuulegeneraatorite tootmine Koerus

Tänapäeval on populaarseks saanud ka tuulegeneraatorite tootmine, mis erinevalt tuulikutest toodavad elektrit. Nad on oma välimuselt palju lihtsama ehitusega ning nende sarnasus tuulikuga seisneb tiiviku olemasolus. Üks väheseid tuulegeneraatoreid tootev ettevõtte AS Konesko asub Koerus (Joonis 1).

AS Konesko põhitoodanguks on elektrimootorid. Tuulegeneraatorite tootmisele hakkas ettevõtte juht Mart Hirtentreu mõtlema 2008. aastal. Tema arvates võiksid need asuda üksikute taludega piirkondades, kuhu elektrit on kallid vedada. Tuule puudus ei tohiks Hirtentreu meelest probleemiks kujuneda. „Eestis on tuule keskmine kiirus neli kuni viis meetrit sekundis ja seda on käivitamiseks küllalt,“ selgitas ta. „Et generaator annaks välja nimivõimsuse, oleks tarvis tuult tugevusega 12-13 meetrit sekundis.“ (JT₁, 2008)

Projektijuht Alvar Hirtentreu sõnul sündis otsus väikemajapidamisele mõeldud tuulegeneraatoreid toota mitme asjaolu koosmõjul. Esiteks tõusevad elektrienergia ja soojuse hinnad. Teiseks on üleilmse kriisi ja tootmismahtude vähenemise ajal tööd vaja. Kolmandaks võiks ju tuulele rakendust leida. „Et tuul ei läheks tuulde,“ naljatles ta. (JT₂, 2009)

2012. aasta alguseks olid esimesed omatooted turule toomiseks valmis. Juulis alustati kuuekuulist katseaega Saksamaal, mis läbiti edukalt. Selle katseaja edukas läbimine avas Euroopa turud ning lähiaastatel plaanib Konesko välja töötada ja tootmisse juurutada ka suuremad mudelid. (JT₃, 2012; JT₄, 2013)

Joonis 1. Tuulegeneraator Koerus (Mänd, 2014)

2. RESTAUREERITUD TUULIKUD

Restaureeritud tuulikud Koeru vallas on Ervita külas asuv Ervita tuulik ja Rodeviku külas Abernichti tuulik (Lisa 2). Tööks vajaliku informatsiooni saamiseks kohtusin tuulikute omanike Jarkko Arhilahti ja Ando Lepikuga ning viisin nendega läbi intervjuud, millel põhineb käesolev peatükk. (Arhilahti, 2013; Lepik, 2013)

Mõlemad mehed soetasid omale tuuliku, sest tahtsid teha midagi oma kätega ja säilitada eesti ajalugu tulevastele põlvedele. Tuulikute restaureerimine jääb samasse ajavahemikku, mistõttu Abernichti töödeks valmistatud tellinguid kasutati ka Ervita tuuliku välitöödeks.

Tulevikuplaanid tuulikutega on omanikel erinevad. Perekond Lepik plaanib tuulikut kasutada peresiseste ürituste jaoks. Arhilahti eesmärgiks on muuta tuulik turismiobjektiks.

2.1. Ervita tuulik

Ervita mõisale kuulunud tuulikut mainitakse esmakordselt 1564. aastal, kui räägitakse talupoeg Jan Erwetist, kes viis Ervita külas asuva tuuleveski eest Weissensteini lossile (tuntud kui Paide linnus) nuumatud sea. Tegelikult ei ole kindlat tõestust, kas esmamainimine käib Ervita tuuleveski või Vardja vesiveski kohta, mis asus natuke eemal Preedi jõe ääres.

Tuuliku viimane omanik enne 1919. aastal toimunud riigistamist Eesti Vabariigi poolt oli parun Hermann von Wrede. Aastal 1930 sai tuulik uue omaniku, kelleks oli Evald Helenurm. Pärast tema surma kuulus tuulik tema tütrele, kuid tütar ei olnud selle taastamisest huvitatud.

Ervita tuulik töötas tuuleveskina 1945. aastani (Joonis 2) ning sellest ajast kuni 1960. aastani elektri jõul. Lühikest aega kasutas tuulikut ka Ervita sovhoos 1970. aastal, kui sovhoosi tuulik maha põles. Pärast lühiajalist töötamist siiski tuulik kasutust ei leidnud ning hakkas lagunema.

Joonis 2. Ervita tuulik (1936)

Aastal 1998 tunnistati Ervita tuulik kultuurimälestiseks ja kuulub riikliku kaitse alla. Aastal 2009 ostis tuuliku Ervita mõisa omanik Jarkko Arhilahti. Vallale esitas ta ostusoovi juba 2004. aastal, aga vallal kulus paberite kordaajamiseks neli aastat. 2011. aastal tunnustas muinsuskaitseamet Arhilahtit Ervita mõisa peahoone, möldrimaja ja tuuleveski restaureerimise eest. 2013. aastal valiti tuuliku restaureerimine Järvamaa aasta teo nominendiks.

Ehitusprojektile kulus pool aastat. Mõlemad hooned ning tuuliku töötavad osad projekteeris ja ehitas ta ise. Töid viisid läbi osaühingud Gromell ja Topp Terra. Tuuliku restaureerimine algas 2011. aastal ja kestis ainult 8 kuud, vaatamata sellele, et müürid olid nii halvas seisukorras ja mõnes kohas võis käe läbi pista. Tugevad kahjustused olid tingitud vihmaveest, sest tuulikul puudus üle 20 aasta katus. Taastustöödeks kulus mitu veoautokastitait paekive, millest suur osa tuli vanadest lammutatud majadest.

Ehituse käigus taastati tuuliku ja möldrimaja seinad, pandi peale katus ning paigaldati ukSED ja aknad. Lisaks oli müüride vahel suur hulk prügi ning sissevarisenud vahelagede jäänuste vahelt võis leida üksikuid jahvatusmehhanismi osi. Restaureerimise jaoks saadi toetust PRIA-lt väärtusega 99 543 eurot. Hiljem rajati tuuliku juurde tee ning elekter ja vesi veeti 400 m kaugusel asuvast Ervita mõisast. Järgnevalt on plaan ehitada tuuliku juurde parkla.

Ehituslikult on Ervita tuulik paekivikehandiga Hollandi tüüpi tuuleveski. Tuuliku mõõtmed on järgmised:

- kivikehandi väline läbimõõt jalamil on 11,2 m ja üleval 5,9 m;
- kivikehandi kõrgus on 10,4 m;
- seinapaksus jalamil on 1 m ja üleval 0,8 m.

Tuulikul on kaks ust ja väikesed aknaavad. Katus on tahuline ja galerii puudub. Tiiva tipud ulatuvad maast 2,2 m kõrgusele ja tiiva pikkus on 12 m. Tiibade keeramiseks vaikselt ilmal tuulde ja tormisel ilmal tuulest välja kasutatakse automaatikat, mida on võimalik juhtida arvuti teel. Selleks, et tuulik käivituks, peab tuule tugevus olema vähemalt 3 m/s. Ühe tunniga suudab tuulik jahvatada 50 kg jahu.

Tuuliku juurde kuulub ka möldrimaja, mis pärineb 18. sajandist. On tõenäoline, et hoone on vanem, sest möldrimaja ehitus on toimunud kahes järgus. Seda tõendab asjaolu, et läänepoolse otsa seinad on laotud savimördiga (liiva ja savi segu) ning idapoolne lubimördiga. Maja seinte paksus on 0,7 m ning kõrgus 2,5 m.

Möldrimaja on muldpõrandaga ühekorruseline hoone, mille läänepoolses osas elasid loomad ning idapoolses möldripere. Eluruum oli jagatud kaheks toaks ning nende vahel asetses küttekolle. Läänepoolses otsas elasid loomad ja paiknesid heinad. Ostes oli möldrimajast järel 30 cm kõrgused varemed. Ettekujutus möldrimajast saadi vanade fotode abil. Tööde käigus leiti varemete seinast metallist konks, millel oli näha aastaarvu 1643, kuid mis kahjuks varastati.

Möldrimaja kasutati 1937. aastani, sest mölder Evald Helenurm ehitas endale uue suurema maja 100 m kaugusele. Pärast seda seisis maja kasutuseta. Nõukogude ajal võttis sovhoos möldrimaja kasutusele sepikojana. Praeguseks hetkeks on möldrimaja nii seest kui väljast korda tehtud. Arhilahti soovib möldrimajja tulevas pagaritöökojas-kohvikus turistidele ahjusooja leiba pakkuda. Hetkel on möldrimaja kasutatud koosolekute ja pidude pidamiseks.

Arhilahti plaanib kompleksi kasutada turismiobjektina. Vaatamata sellele, et tuulikut ei ole veel reklaamitud, käib turiste hulgaliselt. Ta tahab näidata, kuidas töö vanasti käis. Ta soovib panna tuuliku jahvatama jahu, millest tehakse kohapeal sooja leiba, mida huvilistele pakkuda.

Intervjuu lõppedes ja tuuliku ust kinni keerates näitas Arhilahti suurt rauast võtit ja mainis, et ka võti tuli endal teha. Tehtud suurt tööd ja plaane iseloomustab Arhilahti öeldud mõte: „Ei ole võimatuid töid, on saamatud inimesed.“

Ervita tuuleveskit on kajastatud mitmel korral Järva Teataja paberkandjal, mille väljalõiked on löödud tuuliku tala külge suurte raudnaeltega. 2012. aasta artiklis „Tuulik ja möldrimaja ärkavad uuele elule“ räägib Arhilahti oma plaanidest, tuuliku ajaloost ning renoveerimisest. 2013. aasta artiklis „Tuuleveski sai tuule tiibadesse“ annab ta teada, et tuuleveski juba töötab ning külalised on oodatud tuulikusse kuu aja pärast. Tihti võib Ervita tuulikuga seonduvaid uudiseid leida ka Järva Teataja digiväljaandes. Kahjuks ei ole valla lehes Koeru Kaja kajastatud seda, mis on tehtud ühe väga halvas korras olnud objektiga.

Tuulikust on valminud ka dokumentaalfilm „Vana veski uus elu“, mida näidati esmakordselt 27. oktoobril 2013. aastal saatesarjas „Ilus maa“. Huvitavaks momendiks oli, et soovides demonstreerida tuuliku tööd, lõppes äkitselt tuul, mille peale Arhilahti rõõmsalt sõnas: „Tuul lõppes ära. Täitsa vaikus. Tuuleveski on tuuleveski.“ Tuuliku ees asub stand (Joonis 3), millelt leiab olulist infot tuuliku ajaloo kohta ja pilte varasemast ajast.

Joonis 3. Ervita tuuleveski stand (Mänd, 2014)

2.2. Abernichti tuulik

Abernichti tuulik (Joonis 4) kuulus Artur Abernichtile ning valmis 1894. aastal. Tuuliku nimi olevat tulnud sellest, et tuuliku omanikul olevat suur habe ja kui tuli nimepaneku aeg, oli mõisnik talle öelnud, et too ajaks oma habeme ära. Artur keeldus ning sai seetõttu nimeks Habe nicht (tõlkes – habe ei).

Joonis 4. Abernichti tuulik (1970)

2008. aastal osteti tuulik perekond Lepikute poolt Arturi sugulase käest. Ando Lepiku sõnul ei olnud tuuliku ost plaanitud. Tuulik jäi talle silma, sõites tee remondi tõttu mööda külavaheteid Koerust Järva-Jaani. Ta otsis võimalusi, kuidas tuulikule lähemale pääseda, kuid asjatult.

Ühel augustikuu õhtul leidis ta tee, mis tuulikuni viis, ning see koht võlus teda. Järgmisel nädalal läkski ta valda ning uuris tuuliku omaniku kohta ning kohtus temaga. Ta uuris, millised kavatsused omanikul tuulikuga on, ja ütles, et kui too ei taha tuulikut müüa, siis proovigu see vähemalt korda teha. Korrastada oma tuulikut omanik ei soovinud ja nii sai pikkade läbirääkimiste järel tuuliku uueks omanikuks Ando Lepik.

„Mul tekkis lihtsalt selline mure ja kohustus tuulik korda teha, et kunagi inimesed näeksid, et on olnud selline tuulik. See oli üks uus projekt, mille ma kavatsesin ellu viia,“ lisas Ando Lepik. Tuuliku projekt (Lisa 5) koostati koos Mihkel Koppeliga.

Tuuliku välisfassaad on maakivist ehk graniidist ning seest on laotud paekivist. Vahelaed on puidust. „Reeglina on kivist kehaga tuulikud ehitatud paekivist, aga Abernichti tuulik on maakivi välisvoodriga ning just see maakivist fassaad võlus ära,“ lisas Ando Lepik. Tuulik on Hollandi tüüpi, mille mõõtmed on:

- kehandi kõrgus 13 m;
- kõrgus koos tiibadega 15 m;
- läbimõõt 8 m.

Ostes oli tuulik uue omaniku väitel üsna viletsas seisukorras. Nimelt polnud tuulikul peal katust ega ees uksi ja aknaid ning lõunapoolne külg oli lagunenenud. Akende kohtadel asetsesid suured augud. Ka ümbrus oli võssa kasvanud. Ando Lepiku sõnul oli tegemist ainult kivikehaga, mille korrastamine nõudis palju tööd.

Täna on tuulik üles laotud, vuugitud, katus on peal ning ees on ukсед ja aknad. Katus oli projektis küll kaheksatahuline, kuid paadikujuline tundus ilusam ning seetõttu katabki tuulik paadikujuline katus, mille ehitus ja pealepanek kestis ühe kuu.

Ando Lepiku sõnul on teha veel palju: esimese korruse põrand, abiruumid, teine korrus ja tiivad. Hetkel seisab renoveerimine ajanappuse tõttu, sest peres kasvab pisike poiss. Tulevikus plaanitakse tuulikut kasutada suvila ja peopidamise kohana oma pere tarbeks.

3. RESTAUREERIMATA TUULIKUD

Koeru vallas säilinud, kuid restaureerimata tuulikud asuvad Visustis ja Tammikus (Lisa 3). Mõlemad tuulikud on sarnases seisus – alles on kivikehand, ülejäänu on hävinenud. Kirjalikud allikad tuulikute kohta puuduvad ning info pärineb inimestelt, kes on olnud tuulikutega seotud.

3.1. Visusti tuulik

Varemetena säilinud Visusti tuulik on üks kahest Visusti külas asunud tuulikust. Tegemist on Hollandi tüüpi tuulikuga, mille seinad on ehitatud maakividest. Tänapäevaks on tuulikust säilinud ainult seinad. Ühel ülemisel aknal on alles puust aknaraam (Joonis 5) ja tuuliku sees on poolik veskikivi.

Joonis 5. Visusti tuuliku säilinud aknaraam (Mänd, 2014)

Visusti tuulikust mälestuste saamiseks kohtusime Mati Hellermanniga, kellega viisin läbi intervjuu, mille alusel koostasime Visusti tuulikut puudutava peatüki (Hellermann, 2014). Hellermanni talu asub mõnesaja meetri kaugusel tuulikust. Ta arvab, et tuulik ehitati 19. sajandil Pruuli talu maale. Praegu aga asub tuulik peale maade ümberjagamist Andresetoa talu maadel, mis kuuluvad Mati Hellermannile. Tuuliku omanik oli Jaan Pruuli ja ehitusmeister oli Tõnu Hellermann (sünd. 12.11.1834 – surn. 12.11.1914). Tuulikut ehitati kaks korda, sest esimesel korral hakkas vundament vajuma ja tuulik lasti õhku.

Mati mäletab, et nõukogude ajal ei olevat tuulik töötanud. Ta on näinud tuulikul ka tiibasid, 2-3 tükki olid kindlasti alles. 1950-ndatel, kui tema oli umbes kümneaastane, viibis ta koos sõbra Lodi Peetriga sageli tuulikus. Nad käisid mööda treppe üleval korrusel. Siis oli tuulik täiesti korras, kuid ei töötanud. Arvatavasti oli mõni mehhanism katki või ei olnud möldrit. Kahjuks pani samal aastakümnel kohalik agronoom tuuliku seest põlema, väites, et tuulik on ohtlik, sest lapsed käivad seal sees mängimas.

Kohtusime Matiga tema talus ja läksime koos temaga tuulikusse. Ta arvas, et tuuliku seinal asuvad omaniku Jaan Pruuli initsiaalid JP ja ehitamise aasta. Nende asemel leidsime tuuliku külapoolsesse ukseavasse raiutud tähti (Joonis 6). Vasakul uksepoleel oli L.P. või L.R. ja selle all 2.VIII. ning veel kaks arvu, millest aru ei saanud. Paremal pool leidsime tähe A. ja tähepaarid ET, A.H. ja T.H. Tähepaar T.H. võivad kuuluda ehitusmeistrile Tõnu Hellermannile. Tuulikus liikudes manitses Mati meid, et me liiguksime mööda seina ääri. Kui ülevalt peaks mõni kivi kukkuma, siis see kukub tuuliku keskele ja ei ole meile ohtlik. Teise ukseava juurde ei soovitanud ta meil üldse minna, sest sealt on üsna palju kive alla langenud.

Joonis 6. Initsiaalid tuuliku ukseavas (Mänd, 2014)

Samuti näitas ta meile talu õuel oleva talli seina sisse raiutud initsiaale JP ja aastarvu 1898. Ta arvab, et tõenäoliselt on tuulik ehitatud varem kui tall ehk enne 1898. aastat. Veidi kõrgemal on initsiaalid MH ja aasta 1998. Need on Mati enda tehtud, kui ta aita remontis. Mati mainis: „Need on tehtud sada aastat hiljem.“

Umbes kümme aastat tagasi tahtis Mati tuulikut parandada ja küsis betoonitööde brigaadi ehitusmeistrilt orienteeruvat hinda, kuid see oli kahjuks üle tema soovide. Praegu arvab ta, et tal polegi seda vaja.

Mati leidis oma perekonnaalbumist ka mõned pildid (Lisa 4), mis pärinevad 1947. ja 1950. aastast. Piltide peal on näha tuulik koos katusega. Pildil, kus on peal inimesed ja taustaks tuulik, tundis Mati ära oma isa Leonty Hellermanni, ema Aurelie Hellermanni, venna Jako Hellermanni, õe Ene Hellermanni ja Maimu Laansoo (onu Emil Laansoo naine). Väheste säilinud piltide hulgast teeb selle pildi eriliseks pildil olevate inimeste emotsioon.

Visusti tuulikuga seonduvat teadis rääkida ka Veljo Einson, kes on elanud Visusti küla Muda talus. Ta mäletab, et sõja ajal asus venelaste suurtükipatarei Visusti all ja tuulikus asus vaatluspunkt. Ükskord tuli sakslaste lennuk, millele saadi pihta. Teadaolevalt kukkus lennuk 5 km kaugusel Puivere kandis alla. (Einson, 2014)

3.2. Tammiku tuulik

Tammiku tuuliku uurimine osutus minu jaoks huvitavaks seetõttu, et nii mu vanaema kui ka ristiisa on seal sündinud. Kahjuks kolisid mõlemad 1950-ndatel Tammiku külast ära ja mäletavad tuulikust üsna vähe. Ka mujalt ei õnnestunud mul palju infot saada. Raamatus *Mälestuskilde Vao, Tammiku, Kalitsa küladest* on samuti tuuliku kohta vaid üks lause ning pilt.

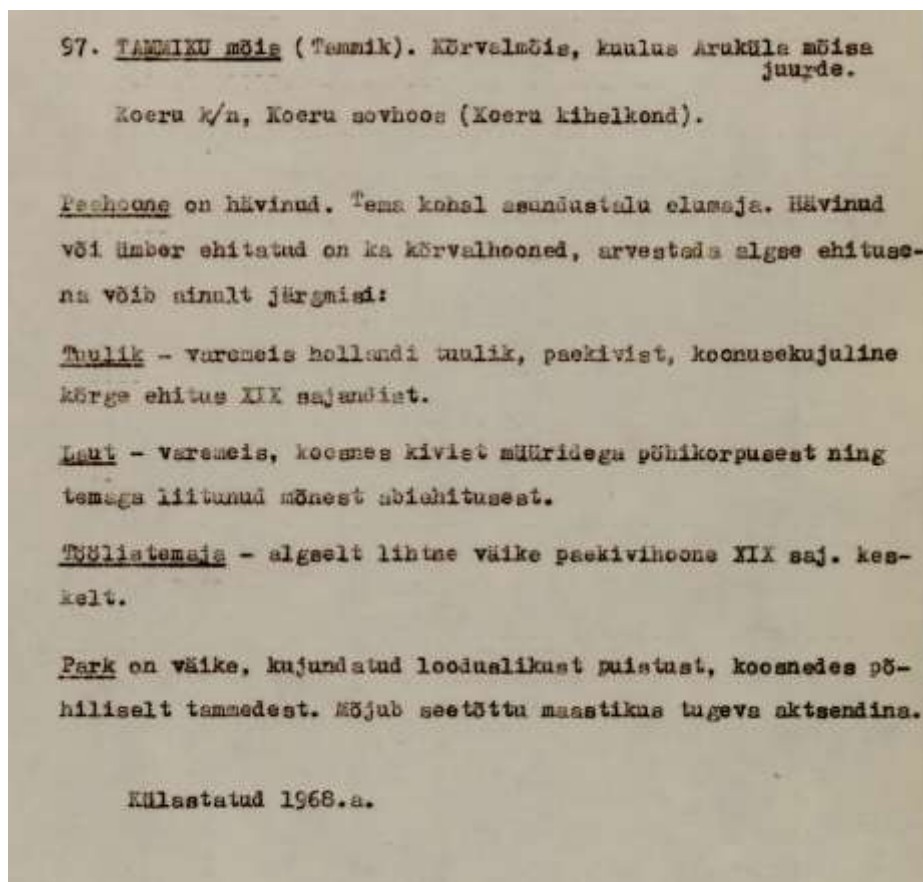
Tammiku tuulik asub Tammiku külas teede ristis endise Tammiku mõisa lähedal. Kuna tuulik asub künka otsas, siis mis tahes suunast külale lähenedes paistab tuulik juba kaugelt silma. Kahjuks on tuulikust säilinud vaid kivikehand.

Vestlesin mitme Tammiku külas elanud või praegu seal elava inimesega, kuid kõik teavad tuulikut sellisena, nagu ta on praegu – lagunenu ja mittetöötav. Inimesed, kes võiks midagi mäletada, on kas hiljuti surnud või nii vanad, et ei mäleta midagi.

Kauaaegne Tammiku küla elanik Kalju Jalakas teab, et tuulik oli varemeis juba 1956. aastal, kui tema külla elama asus. Tõenäoliselt töötas tuulik kuni ajani, mil 5 kilomeetri kaugusel Vaol avati Lubergi veski. Terve elu Tammikus elanud Villu Toomsalu mäletab, et tuulik kuulus Aruküla karjamõisa alla ja 1960-ndatel olid alles veel osad, mille külge kinnituvad

tiivad. Noorpõlves külas elanud Ants Pilve oskas lisada, et tuulik töötas Saksa aja lõpus. Talle meenus, et ka Koeru sovhoosi esimesel paaril aastal oli tuulik olnud töökorras. Ta mäletab ka tuuliku kõrval elanud Juljus Runglat, kelle järgi rahvasuus kutsuti tuulikut Rungla tuulikuks. (Jalakas, Pilve, Toomsalu, 2014)

Kultuurimälestiste riiklikust registrist leidsin kirjalikke andmeid Tammiku tuuliku kohta. 20. sajandi teisel poolel viidi läbi mõisate inventeerimised (Joonis 7), kus pandi kirja andmed ja hetkeseis mõisate juurde kuuluvate hoonete kohta. Tammiku tuuliku kohta oli kirjutatud järgmist: varemeis Hollandi tuulik, paekivist, koonusekujuline kõrge ehitus XIX sajandist.

Joonis 7. Tammiku mõisa inventeerimise aruanne (Kultuurimälestiste riiklik register, 1968)

4. TUNTUD INIMESTE SEOS KOERU TUULIKUTEGA

Uurimistöö jaoks lisainformatsiooni saamiseks, pöördusin ma Koeru kodu- ja ajaloo uurija Juta Rundu poole, kelle käest sain teada, et Koeru kandi tuulikutega on seotud Eesti üks tuntumaid graafikuid Eduard Wiiralt ja astronoomia populariseerijana ning kirjamehena tuntuks saanud Roopi Hallimäe.

4.1. Eduard Wiiralt

Eduard Wiiralt sündis 20. märtsil 1898. aastal Peterburi kubermangus. Koeru kihelkonda kolis ta 11-aastaselt, kui tema isa sai mõisavalitsejaks Schillingile kuuluvas Varangu mõisas. Wiiralti koolitee algas 1909. aastal Koeru kolmeklassilises erakihelkonnakoolis ja hiljem Koeru saksa erakoolis saksakeelsesse elementaarkooli. Kooliajal olnud Wiiralt klassi parim õpilane, näidates tugevust reaalsainetes. Lisaks sellele oli ta innukas joonistaja. Tema õpetajad mäletavad teda kui tagasihoidlikku ja intelligentset noormeest, kes järjepidevalt joonistas. 1915. aastal läks Wiiralt Tallinna Kunsttööstuskooli õppima ning pärast seda ta Koeru kanti püsivalt tagasi ei pöördunud. (Rajamäe, 2011, lk 7)

Kuna J. Rundu on kokku kogunud Wiiraltit ja Koerut siduvaid materjale, siis on ta üsna kindel, et Wiiralt on lapsepõlves joonistanud Koeru kandis olevaid tuulikuid, sest need huvitasid teda eriti. Tema sõnul käinud Wiiralt vabadel hetkedel üksi kooli ümbruses skitseerimas ning kodus Varangul joonistanud ta korduvalt vana koolimaja ja tuuleveskit. Vahetunnil, kodus, vabal ajal, isegi kooliteel Varangult Koeru oli ta ikka midagi joonistanud. (Rundu, 2014)

J. Rundu arvates võib kindel olla, et ta joonistas ka tuulikut, millest kirjutas Roopi Hallimäe oma jutustuses „Veskil“. See tuulik asus üsna maantee lähedal, Koeru poolt tulles paremat kätt Puhmu küla alguses. (Samas)

Kogu saadud informatsiooni põhjal tekkis mul huvi, kas mõni tehtud joonistustest on ka säilinud. Püüdsin ise otsida Eesti Kunstimuuseumi Muuseumide Veebivärvast. Kuna seal on tuhandeid Wiiralti joonistusi ja mul puudus vihje pealkirja kohta, siis ma loobusin otsimisest ja

pöördusin oma sooviga otse muuseumi poole. Minu heameeleks vastasid nad mulle, et leidsid 1914. aastast pärineva joonistuse „Maastik Varangult“ (Joonis 8), kus võib horisondil tuulikut märgata. (Eesti Kunstimuuseum, 2014)

Joonis 8. Maastik Varangult (Eesti Kunstimuuseum, 1914)

Muuseumikogus on pildi juurde lisatud veel järgmised faktid: autor Wiiralt, Eduard; nimetus Maastik Varangult; dateering 1914; joonistus on originaal ja säilivus on rahuldav; pliiatsijoonistus paberil; lehe kõrgus on 7,2 cm ja lehe laius 15,4 cm. Joonistuse kirjeldus: Õhtune suvemaastik kahe teega. Keskel hobune ja mees. Taga puud, kaks maja ja veski. Signatuur ehk meistrimärk ED. WIIRALT – WARRANG ja 1. sept. – 1914 asuvad all paremal. (Samas)

Leitud joonistus oli väga huvitav leid, sest ka J. Rundu ei olnud seda varem näinud. J. Rundu arvab: „Arvatavasti on pildil kujutatud Pikeveres asunud tuulikut. Võib oletada, et Wiiralt vaatab maastikku oma kodu ehk Varangu mõisa poolt, näeb talude ja hoonete rida maantee ääres suunaga Pikevere poole, paremale jääb mets või raba, vasakule üle maantee põllud ja kõige kaugemal paistab tuulik, väiksena, kuid täiesti selgelt.“ (Rundu, 2014)

Koeru alevikus on Wiiralti järgi nime saanud ka üks tänav, kui Järva kolhoos hakkas 1990-ndatel Koeru alevi serva uusi peremaju ehitama. Nimepaneku põhjuseks tuuakse tõsiasia, et Wiiralt olla joonistanud selle tänava alguses tuuleveskit, mis asus mõnekümne sammu kaugusel koolimajast ja vallamaja suunas vaadates paremal pool künka otsas. Seda tuulikut kutsusid koerulased Wiiralti veskiks, mis lammutati 1970-ndatel. Tõnu Maiste on Järva

Teatajas öelnud: „Kolhoos lammutas veski lõplikult, ennegi oli see sisse varisenud, lapsed ronisid ja oli ohtlik.“ Praegu on selle koha peal silmaga märgatav küngas. (Rajamäe, 2011, lk 6)

4.2. Roopi Hallimäe

Roopi Hallimäe (kuni 1935. aastani Robert-Johann Grauberg) sündis 7. mail 1908. aastal Koeru kihelkonnas Kapu vallas Metsahindreku talus, mis jääb Puhmu ja Ramma küla vahele metsa äärde. Ta oli astronoom, luuletaja ja tuntud kooliõpetaja. 100. sünniaastapäevaks paigaldati Roopi Hallimäele mälestuskivi tema sünnikohta Rammasse. (Rundu, 2008)

Robert-Johann Graubergi haridustee algas kaheksa-aastaselt Puhmu 4-klassilises algkoolis ja jätkus Paide ühisgümnaasiumis, mille reaalharu lõpetas ta 1927. aastal. Kooliaastaist pärinevad ka mõttepäevikud, mille lehekülgedelt ilmneb, kui kallid ja asendamatud olid kodu, koduümbruse loodus ja vanemad. Neis on mõtteid elust, elu eesmärkidest, surmast, kaunistest kunstidest, muljeid koolisündmustest, leeripäevast, oma ja teiste luuleridu ning suurmeeste mõtteid. (Samas)

Roopi Hallimäe oli tihedalt seotud Puhmus asuva tuulikuga. Tema käsikirjade hulgast võib leida kirjutise „Veskil“ (Lisa 6), kus ta kirjeldab isaga tehtud tööd selles tuulikus. Kirjutis on kirjutatud väga õhukesele ja läbipaistvale paberile. Juta Rundu mainis, et vaene mees elas nii kehvades oludes ja tal ei olnud raha korraliku paberi ostmiseks. Seetõttu kirjutas ta väga õhukesele paberile, mille tagaküljele oli varasemalt kirjutatud. Säilinud Roopi asjad, mille hulgas on ka kirjutis „Veskil“, anti Koeru Haridus- ja Kultuuriseltsile. (Rundu, 2008; Rundu, 2014)

KOKKUVÕTE

Uurimistöö käigus sain andmeid uuritavate tuulikute ajaloo kohta ning kirjeldasin tuulikute hetkeseisu aastal 2014. Tööd tehes selgus, et tuulikute kohta leidub väga vähe kirjalikku informatsiooni ning seetõttu tugineb suurem osa tööst intervjuudele. Inimesed, keda intervjueriti, olid väga vastutulelikud ja mõistvad.

Kõige vähem sain teavet Tammiku tuuliku kohta, sest paljud inimesed mäletavad tuulikut sellisena, nagu ta on praegu, ja neil puuduvad teadmised ajaloo kohta. Visusti tuuliku puhul õnnestus intervjuerida inimest, kes teadis rääkida tuuliku ajaloost, ehituskäigust ning lapsepõlvemälestustest.

Restaureeritud tuulikute kohta leidsin rohkem materjale. Sealhulgas sain teada Ervita tuuliku esmamainimise ja Abernichti tuuliku valmimisaasta. Tuulikute omanikud edastasid ja lubasid töös kasutada informatsiooni, mida nad ise olid ajaloo kohta kogunud. Töös kirjeldasin tuulikute jõudmist omanikeni ja restaureerimise protsessi. Tulevikuplaanid on neil erinevad: perekond Lepik plaanib tuulikut kasutada peresiseste ürituste jaoks, Arhilahti eesmärgiks on muuta tuulik turismiobjektiks.

Seoses tööga käisin uuritavaid tuulikuid pildistamas. Tehtud piltidest ning inimestelt saadud vanadest fotodest lõin pildikogumiku, mis on samuti osa pärandi säilitamisest.

Töö käigus selgus, et Koerus vallas asunud tuulikutega on olnud seotud tuntud graafik Eduard Wiiralt ja astronoomia populariseerija ning kirjamees Roopi Hallimäe. Töö käigus õnnestus leida Wiiralti joonistus „Maastik Varangult“, mille olemasolu oletati, kuid tõendus puudus. Roopi Hallimäe puhul oli võimalus tutvuda tema elukäigu ja tuulikuga seotud kirjatööga „Veskil“.

Töö käik oli huvitav, sest puudusid eelnevad teadmised teema kohta. On kurb tõdeda, et paljud inimesed ei märkagi olulisi kultuurimälestisi enda ümber. Käesolev töö aitab kindlasti

tutvustada inimestele tuulikute ajalugu. Tööd on võimalik laiendada, uurides ka teisi Koeru vallas asunud tuulikuid, mis ei ole tänaseks säilinud.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aitsam, V. 2009. Hollandis töötab pea igas taluperes tuulik. <http://maaleht.delfi.ee/>. 27.11.2013.
- Arhilahti, J. 2013. Ervita tuulik. Mänd, A., helilindistus.
- Delfi. 2004. Hollandi tuuleveskid lagunevad. <http://publik.delfi.ee/>. 27.11.2013.
- Eesti Kunstimuuseum. Maastik Varangult. <http://www.muis.ee/museaalview/1411811>. 19.02.2014.
- Einson, V. Visusti tuulik. Mänd, A., intervjuu.
- Hellermann, M. 2014. Visusti tuulik. Mänd, A., intervjuu.
- Jalakas, K., Toomsalu, V., Pilve, A. 2014. Tammiku tuulik. Mänd, A., intervjuu.
- Juske, A., Raesaar, P. 2008. Tuulikud läbi aegade. Tallinn: Vali Press OÜ.
- Järva Teataja¹. 2008. Konesko mõtleb suurelt. <http://www.jt.ee/2080145/>. 04.01.2014.
- Järva Teataja². 2009. Koneskost saab tuulegeneraatorite tootja. <http://www.jt.ee/92383/>. 04.01.2014.
- Järva Teataja³. 2012. Konesko valmistub Euroopat vallutama. <http://www.jt.ee/849266/>. 04.01.2014.
- Järva Teataja⁴. 2013. Konesko tutvustab tuulikuid Saksamaal. <http://www.jt.ee/1180914/>. 04.01.2014.
- Klaas, E. 2013. Struve kaarel matkajad uudistasid kena tuulikut. <http://www.digar.ee/arhiiv/et/download/754594>. 06.01.2014.
- Koppel, M. 2008. Saaremaa tuulikud. <http://www.hot.ee/archetto85/>. 25.10.2013.
- Kultuurimälestiste riiklik register. <http://register.muinas.ee/?menuID=archivalmaterial-special-type-7912>. 22.02.2014.
- Lepik, A. 2013. Abernichti tuulik. Mänd, A., helilindistus.
- Rajamäe, M. 2011. Elu kunstnikunimelises tänavas paneb talle mõtlema. – Järva Teataja, 30. aprill, lk 6.
- Rajamäe, M. 2011. Järva juurtega taluperest sirus kuulus kunstnik. – Järva Teataja, 30. aprill, lk 7.
- Rundu, J. 2008. Roopi Hallimäe surmast möödub sada aastat. <http://www.jt.ee/2076761/>. 15.02.2014.

Rundu, J. 2014. Eduard Wiiralt ja Roopi Hallimäe. Mänd, A., intervjuu.

Struve geodeetiline kaar. 2013. http://et.wikipedia.org/wiki/Struve_geodeetiline_kaar.
08.02.2014.

Talving, H. 2005. Eesti tuulikud. Vanu fotosid aastaist 1867-1944. Tallinn: Tänapäev.

LISA 1. TUULIKUTE ASUKOHAD

- 1 – Abernichti tuulik (Rodeviku külas)
- 2 – Ervita tuulik
- 3 – Tammiku tuulik
- 4 – Visusti tuulik

LISA 2. RESTAUREERITUD TUULIKUTE PILDID

Abernichti tuulik (Mänd, 2013)

Ervita tuulik (Mänd, 2013)

LISA 3. RESTAUREERIMATA TUULIKUTE PILDID

Tammiku tuulik (Mänd, 2013)

Visusti tuulik (Mänd, 2013)

LISA 4. VISUSTI TUULIKU VANAD PILDID

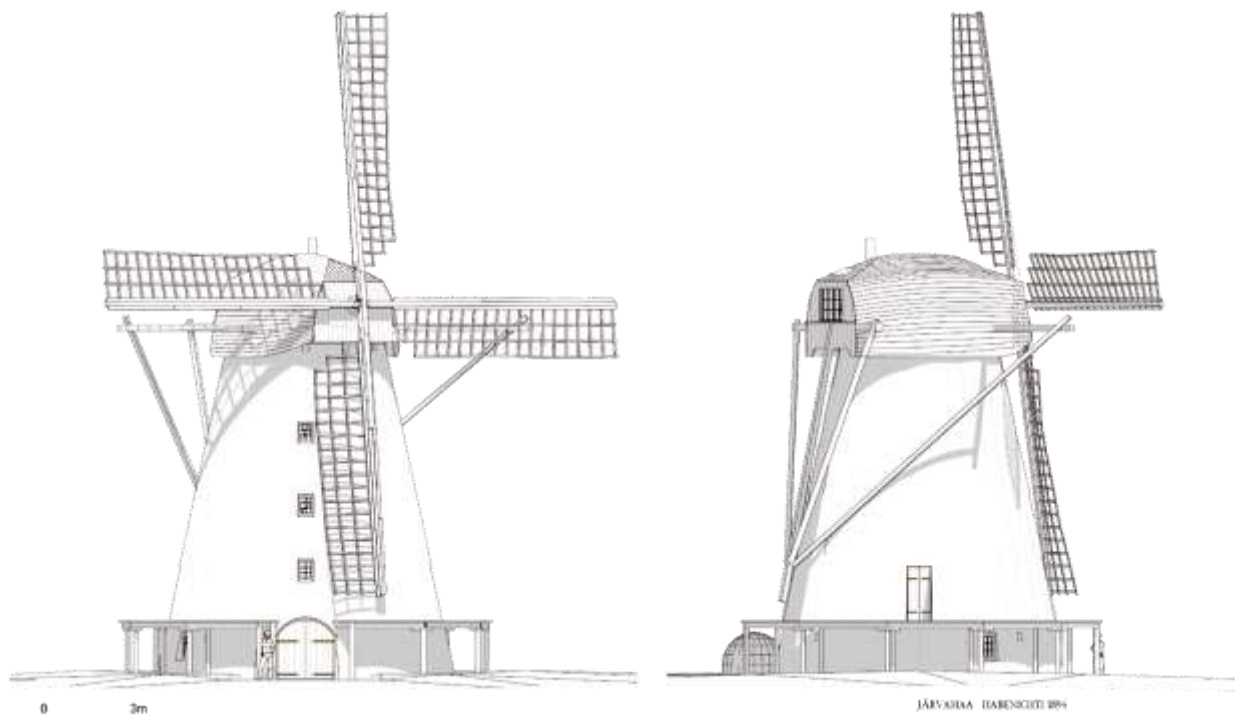

Hellermannide pere (1947)

Vaade tuulikule Hellermannide maja juurest (1948)

LISA 5. ABERNICHTI TUULIKU PROJEKT

(2008)

LISA 6. ROOPI HALLIMÄE KIRJUTIS „VESKIL“

(1)

Roopt Hallimäe.

Veskil.

O, see oli jälle tore päev!

Koorm ei olnud me minnes kuigi suur. Osa kotte oli juba varum veris. Ega mind muide kaasa pole võetudki. Sest kas mina siis kasa läheksin oodata. Põlvie tõtt ja dõrmed ju küll mas veris kopas lähivad hõlpu matrus. Kuna oli veel talu.

Veski, kuhu läksime isaga, partis meile kojupo. Erti hästi niigul ja talusel, kui kaasaie kaugra kopis oli lehtika. Tore oli, kui ta inuq ält ja kiit tulla tõttis äle raagus kopli-mätra. Väikevil päevil, kui veri veis, oli pilt hoopis teismuine: siis paintis kas üks ainus tül postina punude vahel, või jällegi oli naha kaus – viidas ta parajasti pulitus jätama veinua. Need naised siis naagu mõne hõrmus suure slena sarved.

Nüüd pidin nägema seda elukat erge lähedalt ning ino – meit.

Kuni tüngini küla veel olin väinud juba varum. Saält veel veidise maad meeda maanteed kiriku poole – puha võõrad majad, kaurud, ilhe vim toredam teist – ning juba paintalvi veri päris kohutavalt lähedal. Tüsad liiguvad vahudes –

(2)

isand, kui madalalt – ning tohutu- suure tootrikufulise veskiveer sise- murest kiindub imeline naigin.

Kõrge kiimisega vere lõvel seisab kuni mees, kuni valufashall – isapad, püüid, müts ja nõogu, ise tõmbab püpu.

Näe, see on mõlder! isa selitab.

Tollest uuest, kus sirab mõlder, me siin ei pöäve, kuna sile eht tüvad liiguvad mõdda. Mõlder kaob veri siemure, tulapides vere enda pärl. Ning kui me jõuame teise vere mure, ta seisab juba selles kiimisel peagu endises asendis.

Nüüd ta tuleb ja aitab isal kotid tõsta verikini.

Ma piisin ringi veri. Värsvalt pistan päi verisakuha varpust välja, kui näen: tül tuleb hõrma vahinaga mille otse vastu.

Laskum kütumargile ja hauran lookma isa poole. Viimane ja mõlder on järelnud mind ja tohuta- vad nüüd naagu ishest seest.

Ära karda, poja, sega tüvad ei kuku pähe. Ainult ära ka mine nende liigi!

Uaatom tagasi: nüüd need kolitised on juba kaugemal. Silmitseu need veidi tervumalt.

jätkub

(3)

Jälgim üht tula. Nüüd ta oli
maale lähedal. Kui nüüd haavarim
tollist kinni. Nüüd olemin juba
vaarim ürgel, nüüd põue
alapiidi ülal kõrgel ja nüüd
— oh! — tagasi maas.

Kul haaval põue võima ringi.
Vahetada on võid tõstetud
sine.

Lähme nüüd uueks soopa! Isa
hiinal.

Taevas, milline maailm siin!

Kiust ruumi türelle mingi tohutu
sine ~~uue~~ uue — haavimastat.
Selle kõrgel vaus väikest türel
vel väikestini ja tiivad hirmust
põrmat. Nende ümber neli tuust
sõnnust, toruid, kange ja üle
kõige valur ja tõlmukate.
Kuraigilt nurgast üle üles trepp.

Vaata nüüd, viletas isa, pe tuus
võle türelle ülalt uue peast, haavimast
ratas sõda paus kõigile selle
ning kinn all need vaus väikest
haavimastat türeltavad sine!
Oga uus meel nüüd siis on?
Küsin.

Küvid on türel korral. Küll me
kiljum kähme üles! — Oi, tula
alla vett!

(4)

Isa tõmbas me kõrgel. Ning uue
võle, ülevõle alla tohutu tuus
vett. Isa kõrgel selle ümber võide,
selle kõrgel, tõmbas piiguli läbi
sae rippuva nõrgi silmuse ning
— müü, nüüd siinile isa: kottid
aegamini haavavad liimma ülespool;
situs läbi kaaroleva auge türel
korral ning isa kõrgemale.

— Isa, kottid lähevad vastu lae!

— Pole viiga, nad lähevad laest läbi!
Ära aga mine sinna alla; vaata
kõrgelt!

Ning tõepoolest; nüüd on kottid päris
ülal ja all. Mis müü?
Sis näen, mis sõs teendast avanevad
vaus kinni, kottid tõusevad läbi
avangus; ning kurgid uulinal
langevad tagasi kinni.

Lähme nüüd ruttu tees! Isa
ütleb ja võtab me uue.

Türel korral näen vahet maailmatis.
nuust puust toobrit.

Mis nende sees on? Küsin.

Vaad! Nendes enigi müü! vaatle
isa.

Me liigume veel ülespool.

Sin on tuus, tüli tula. Ainsult
too päme võle väikest läbi kinni
põranda ning selle kõrgel — ühes
veider vast. Ja — oi, sin on ja
mille viljastid!

(5)

Ja püüdnud valla veti nende ümber, avas pöölad ja valla terad sinna melneme kanti. Püües vastine, kas meelt võtti, ja ei suudagi täita! mõlem endamine. Ja korraga näen, et vastis vili ilma & vaab madalale male.

-Ja, sellel vastil polegi põhja!

-Vastata nüüd mõlder tegi elapi alt lahti, nüüd vili poornub volune!

Vastan: vast ongi tühi.

Laheme tagasi alla. Mõlder avastada teinud korral tööri man.

Mõlder võtab matti! Täna seletas.

-Kõikid!

Nõnda hütatame ühelt. Ja vab kottimise vandidluse püüdnud üheks ja tõmbab lahti vööri. Hõldekene: see on just nagu meie soojamüüsi vihas.

Üüvunene aja pärast mõlder tuleb alla, püüab käe võtta, võtab välja: peed ilus, valge jahu.

— Rohkem ei mäleta.

Tiis tagasi koju veel võrd isalt pärim teatmeid kõige nähtu üle. Ohtu, kui kump kaidetud ja ena vikat liin, seletan talle, kuidas võtsid kaidetud ühe kabi kae, kuidas mõlder võtab matti, kuidas ja vastus jahu, ja ~~viimane~~ püüga ta kergitas kivi.

Mel on nüüd kõige selge nagu oleksid väinud venel! ena ittel ja volendub kinnakoonalt.